

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ

**ПОЛІСЬКІ ЛІНГВАЛЬНІ РИСИ В НАРОДНИХ
ОПОВІДАННЯХ І КАЗКАХ ВАСИЛЯ КРАВЧЕНКА**

Стаття присвячена аналізу лексичних, фонетичних, морфологічних та синтаксических особливостей у поліських говорах, зафіксованих В.Кравченком на початку ХХ століття.

Ключові слова: народна творчість, живомовні поліські зразки, мовно-літературна норма, діалектна лексика, фонетика, морфологія, синтаксис, паралельні варіанти.

В історії української культури й до цього часу маємо ряд постатей, творча спадщина яких ще лишається малодослідженою. Серед них й ім'я Василя Григоровича Кравченка (8.05.1862, м. Бердянськ – 20.03.1945) – українського етнографа, письменника, одного із засновників Товариства дослідників Волині і його етнографічної секції, керівника етнографічного відділу науково-дослідного музею в м. Житомирі (1920-1934 рр.). Він зібрав цінні фольклорно-етнографічні матеріали, які частково опублікував в «Етнографічних матеріалах» Бориса Грінченка (1895-1899 рр.), «Трудах Общества изследователей Волыни», т. V, XII (1914), а також у двотомному житомирському виданні «Пісні. Хрестини та весілля. Етнографічні матеріали, зібрани Василем Кравченком з передмовою Миколи Гладкого» та «Народні оповідання й казки. Етнографічні матеріали, зібрани Василем Кравченком». Окрім цих записів, він видав збірку оповідань «Буденне життя».

Невтомний ентузіаст зібрав і залишив для нашадків дорогоцінні скарби народної творчості, в яких зафіксовано звичаї, традиції, побут і світогляд тогочасних поліщуків. Варто відзначити сумлінність дослідника в збереженні мовних особливостей інформаторів різних діалектних масивів України, про що наголошував у передмові до «Народних оповідань й казок» М.Гладкий: «Той же збирач, визнаючи, що його матеріали уявлятимуть себе тим більш цінними, чим вони краще будуть пристосовані, а через те й придатні для наукових висновків, мав на увазі відповідну груповку цих матеріалів як етнографа, так і дослідувача говірок і намагався по можливості правдиво занотувати всі відмінні та окремішності голосових сполучень власних одмін говірок, які йому траплялися» (Кравченко, т. 1: II).

Майже всі записи ретельно паспортизовані: вказано інформаторів, місце запису, а подекуди – число, місяць і рік, як-от:

180. Про Бабу, що поборола Борца

«То жив соб'є Д'ид із Бабою, дак баба вельмо моцна була, а ву'он не догадав'сс. Баба позолила платтє, пошла на р'єку б'єлит, а Дъєд пошов у корчму гуляти.

А тепер були силніє Борци, дак от – зберутца і ходять по корчмах боротьс'є.

Тепер там у корчмі с'єдит чоловіка десят і говорит той Борець:

- Хто хоче зо мною боротца – віходь!

Чоловік не годен не обозвавс'є, а Баба каже:

- Я тебе побору.

- Побориш?...

- Побору.

- Ну, то віходь!...

Пудходит до шинкарки Борець той, каже:

- Дай кварту водки Баб'є, а другую міні.

Як узяла Баба та – поборола, а він і дух спустив.

Баба пошла до дому, а того почали оттирати і оттерли.

А чоловік – городами та до дому! Та давай упроті йти, бо що це я з нею буду робіт, - іще вб'є?

А Баба дивитц'є та дума, що це з ним?

Каже:

- Діду, ти мене бів і ми з тобою жили, ти знов мене бітимеш, а на шо нам расходитис.

От Дід і осів!

Від Василя Макарчука, с. Ласок, Народичеської волості, Овруцького пов., 17.07.1903 року.

(Кравченко, т. 1 : 280-281)¹.

Здебільшого записи було здійснено в населених пунктах Житомирського повіту (села - Забруддє, Івківці, Никоновка, Слободище, Стрибіж, Сингурі; містечка – Мошківець, Червоне, Чуднів), Овруцького повіту (села – Ласки, Гуничі, Корчівка, Сітовки; хутір Підчаше), Глухівського повіту (села – Славута, Хатьминовка, Харьминовка), Ніжинського повіту (м. Верківка), Прилуцького повіту (с. Вільшана) та ін.

Із загальної кількості записів (196) лише поліських у «Народних оповіданнях і казках» опубліковано понад 160 різноманітних фольклорних зразків, що становлять основу одинадцяти розділів, сформованих за особливостями їх тематики типу «Признаки, повір'я», «Знахарство, замови т. ін.», «Вірування і оповідання про надприродні істоти», «Богатирі», «Перекази про

¹ Далі в дужках подаємо сторінки цього джерела .Правопис оригіналу зберігаємо

місцевости» і т.п.

Як відомо, поліські діалекти характеризуються цілим рядом специфічних ознак у лексиці, фонетиці, граматиці, синтаксисі, які відповідно авторській транскрипції зафіксовані в названих вище збірках. То ж зважаючи на це, привертаємо увагу до тих місцевих живомовних рис, які відзначаються активністю функціонування і виступають як своєрідні явища поліського мовлення або як паралелі до усталених у загальнонародній мові літературних норм.

Діалектна лексика досліджуваних говорів у записах Василя Кравченка презентована такими живомовними одиницями як-от: *вінбарь* «приміщення для зберігання зерна; комора»: Хлопець у ночі обкопав стовпці, опустив *вінбарь*, поставив так – наче він був там (35); *вкач* «фаетон»: Тоді вона сказала запрягти коні і сказала винести пана *вкач* (фаетон), сіла з ним і їде (255); *вкрутнюватися* «виходити з складної ситуації, викручуватися, вислизнути»: От той уже Дід баче, що **не вкрутнетися**, зараз же вийма з кишені три гроши, такі великі, як то колись за Царя Миколая були п'ятаками (124); *вщітти* «змовчати, тримати яzik за зубами»: А воно сидить та каже, - **«не вщітю!»** (309); *тида* «міра, купа»: Торг-у-торг – наторгував таку *тиду* грошей, як миша чий хвіст (294); *трант* «кран»: «Пий осю воду». – Одкрутила з однієї бочки *трант*; *воин* випив...» (149); *джакати* «пригощати»: «Кушайте, гостоньки, а ви, діти – *джса!*... Як *джакнули* діти, то й на столі нічого нима! (309); *доніро*, *доніру*, *доніричко* «тільки що, щойно, тільки, тоді»: *Доніро* вже цей чоловік до якого б замка або дверей залізних не приложив цю руку, так усе й ламалось (10). *Доніро* тут узnav піп, там – другий, - забрали процесію, думали, що він зслизне (66) *Доніру* Бог питає його...(118). Аж це *доніричко* нагадала (130); *доразу* «вміть, зараз же»: Бились, бились: - що одрубає голову Змієві, то він ухвате, прикладе, і знов приросте *доразу* (139); *зової*, *заломи* «наврочення»: У нас у селі одну дівчину навчили заламовати *заломи*, *зової* завивати (17); *зазуляти* «заговорити зуби, баки забивати, відвернути чию-небудь увагу.»: «Е. хлопче, **не зазуляй!**» (178); 'запуски «організаційні заходи молоді для проведення досвітків»: В їдну хату та ходили на досвітки, ну, так – штук п'ять-шість дівчат зибралося на 'запуски (74); *капсан* «бідняк, злиденъ» (у Словнику Б.Грінченка: **Капсан, на, м.** Бранное слово для евреевъ; II, 218): «Який ти дурний, каже Нестирко: хіба на суді повірять тому, що ти дав міні сто рублів – такому *капсанові?*» (94); *кинба* «велика суцільна грудка чогось»: «Купи, каже, міні *кинбу* смоли, пуд прядива і пуд пір'я» (30); *ліпашити* «бити»: Ну, цей Бідний прийшов та як побачив Діда – свою Долю – зараз же тею кісткою, що брат дав йому Багатий, давай у одно місто *ліпашити!* (124). *ілновати* «пильнувати,

слідкувати», *надел*, *рукавиця* «плата священикові за похорони»: У нас пип не піде й хавать 'ек *рукавицни* мужик не дастъ: йому *надел* – то само собою, а то ще во'ин хоче, шоб йому *рукавицну* давали од двора, матушка ходе *ілноватъ* (133); *корувати* «лікувати», *пістряк* «рак»: «*Пістряк* (рак) *корують* так: варять лист з рослини Cheledonia majoris, і то п'ють (6); *мануполя* «казенна горілка»: Певне-ж тоді на три гроши можна було випить, тоді *мануполя* не було (125); *опиминатися* «заступатися за когось»: «Геть із хати, шоб духу тут твого не було! Ти будеш *опиминатися*, ледашо, за ледащим! (28); *пасьоги* «чорні полоси, смуги»: Була у їх бела кобіла, то во'una пошла та по то'уй бело' кобілі поробыла *пасьоги*, поробыла вуголлем, да села со'убе по'д гребенем да й сьп'єває (283); *пуня* «клуня, стодола»: Прибег на Великдень у свою *пуню*, на ток і лежить там на саломі (70); *ражска* «посуд для вугілля»: Далі постановив вин *ражску* уголья і тарілку, - «то, сказав, буде Розбойникова» (138); *рапуга* «здорова земляна жаба»: На Івана Купала чоловік поставив борону коло корови, а сам ліг спати; аж приходе *рапуга* з дойницею і сіла під корову, і стала її доить (63); *ригуля* «корова»: А в *ригулі* штирі дулі, а в ік'уні дві (311); *різон* «намір, помисел»: Кирик, ни довго здумавши, в кишенню. 15 карбованців взявши, пішов до попа с добрим *різоном*, зачав попа сміло питати... (78); *спуст* «піввідра горілки»: Кирик дуже зрадувався, - вліпив в небо очі; скончив яму, пішов до дому охочий, мішок грошей завинув, в камору спровадив і так сіро роспорадив: взяв *спуст* (піввідра) горілки і сам напився (78); *тутай* «тут, у цьому місці»: «А ти-ж міні, гляди, зоставайся *тутай*: сяде сонце, поскладай у копи... (123); *упроти* «супроти, навпроти»: А чоловік – городами та до дому! Та давай *упроті* йти, бо що це я з нею буду робіт, - іще вб'є?» (281). Хоч паралельно виступає *навпроти*: А Дурний надер меду, йде *навпроти* їх (276); *цибати* «плигати, стрібати»: Де взялась подла Кицька і *цибунала* на комен, хтіла зловити Миш та вдарила лобом у скирту (303) та ін.

Поряд з місцевими лексичними одиницями функціонують своєрідні фразеологічні утворення, як-от: *вести тлумами* «чинити широкий громадський осуд», *взяти ужиськом попід руки* «міцно охопити, обняти когось»: Взяли попа мотузком за роги, *тай видуть од села до села тлумами* (80). Допіро сказали їй – убрали її так, як на смерть і наклали макітру на голову, і взяли на макітру бинди наклали – усе, як убирають ту дівчину, що вмерша; і взяла вона його шапку у руки, а її *взяли ужиськом по під руки* і як вона до його підійде, то її зараз назад ухватятъ (66) та ін..

Фонетичні ознаки: а) характерне «акання» у вимові ненаговошеного [o] як [a] типу *вада, карова*: Моя мачуха побачила завой у житі, хотіла його спалитъ, - запалила і линула на його *вади*,

дак її як пхуло звідти пуд бугор – і покотилась вона у низ...(18). Утром *пашли* дойті *карову* – *малако* з кровію – іспорчена *карова* (61) А *солдат* узяв шабло і сів збоку дверей (43). Кажуть, що ніби то так от підйшов він до якихся *манахів*, ті його впустили до себе...(10). *Солдат* і говоре до мужика: «*Паганяй скарей да* жита, а то все *адно* на голові в тебе заломлю залом! (18); I *вани* *рассказували*, що як були *вани* *Вавкулаками*, то все бегали з *вавками*, а як де-каторий *адстане*, то ще *вавки* і боки нащипають (70);

б) наголошене етимологічне [e] в новозакритому складі перед твердим приголосним зрідка заступається дифтонгами [oy], [oi], [ue]: або монофтонгами [i], [i]: «Одчини, *жсо'унко!*» (282). Оп'ять *жсо'инка* каже: «Вези, де хоч подівай їх! (141). «В мене *жу'енка* есть, то за всього милей». (256). Жив соб'ї чоловік із *жинкою*, а в його не було дітей. (263). Зийшов *мисяц...*(221). Рече *стариць*: «Ямку копати». (77). На морі камінь, На небі *місяц* – Як вони до купи зидуця, Тоді хрищеному мулитвенному Забулять зуби (7). «Очипись, *жінко*, я не брав»...(285). *Жінка* прийняла їх (286). Зачали збирати – назбирали *сім* хур проса, всі *сім* повни – ше й гречаної вовни. (304), а перед наступним колишнім м'яким приголосним, після якого занепадав слабкий [ы] – дифтонгом [ie] або [i]: Каже: - «хочу дров, нічим у *н'ечи* затопіть (101). А в *пічі* лежить гуска печена (286). То слуга догадалась, вставила дванайцять окропів в *піч*, щоб закіпіли...(185). Я висипав адин *мех* – вада не солодка (299), а в ненаголошенні позиції зберігається [e] або іноді заступається [i], [y]: «Ти іди косити-молотити, а жінка жати – ніж я маю твоєй плати до осені ждати (77). Поклала *жінка* в *попіл*, прийшла сосіда через днів кілька пожичати *попілу*, а та *жінка* забулась, що гроші в *попілі*, тей віддала всей *попіл*, геть із грішми (128). «Ну, будьте ласкаві, спітайтесь там і за мене, але щоб ви не забулись, то дайте міні з вашого коня *струмени*» (93-94);

в) ствердіння [p'] (зора, *вечерат'*), а також [ц] у звукосполучках [ца], [ци] [цу] та в суфіксах -ц-, -ец- (*улица*, *хлопець*, *танцоват'*): «Давайте *вечерать* ! (75). То дванадцять ложок при дванадцяти *зорах* давати, то хорій очуняє (9). «Можна ж так чоловіка бити – адже-ж він *господар*, а *господара* хіба можна так бити?» (28). «Вінесіт мене з *мора* до верху, то я вам под'єлю 'ие» (84). Тепер пан дав кусок поля і свої плуги з *хлопцями*, щоб йому поорали (114). Чоловік зняв свяченого хреста з шиї, причепив його за *кінець* вісся і почав зіллячко ловити (10). На морі камінь, на небі *місяц* (7). В нас такого тютюну не *курат* (57). «Іди до пана, oddай йому гроши, бо *пшеніца* вже гарна. Ідуть вони проз ту ю *пшеніцу*. Є в тебе п'ять *хлопців*, до зроби їм п'ять во'узов, щоб значить возілі ту *пшеніцу* (115). Дак во'ун прийшов знов та стукнув у п'еньок, а

п'еньок сказав, - «іди ти до дому і ти будеш Царом, а жо^унка тво^уя – Царицю» (101);

г) відповідно до давнього [ѣ] у наголошенній позиції виступає дифтонг [ie]: ...так во^ун каже: - «во^ун таки^ь добри^ь чолов^ьк був, шо як-би во^ун був живи^ь, дак во^ун би мін^ь й сам хлі^ьeba дав поєсти» (39), а здебільше –монофтонг [i]: Було собі два хазяїна: у їдного хазяїна був син, а в другого був наймит – і вони були собі товариши, що їден без другого не з'зість кусок хліба (57). «То як ходиш до пана на роботу, то попроси собі кусок поля да посієш, то буде хліб» (113);

д) етимологічний [o] в поліських говорах зберігається (*богатий*): Був *богатий* чоловік і взяв собі жінку з *богатого* дому і жили собі *багато* усеред города (30), або заступається [a]: Був *багатий я*, - роскажу вам, пане, свою пригоду: був *багатий я*, і мое *багатство* не відомо де поділося через мою дурну натуру (31), а в так званих нових закритих складах у наголошенні і ненаголошенні позиції виступають голосні неоднорідного утворення чи дифтонги [oy], [oi], [uy] абоmonoфтонги [y], [i], [ii]: «Бо^уг с то^убою!»(284). «О, то ти каже, не знаєш робіт: то возмеш, прийдеш на зау^трей ізнов до хати да повіпускаеш худобу на *дво^уур* і знов тод^ьей і стукнеш у вікно і скажу: - «чоловече, аже-ж то наша худоба на *дворс*...»(282). Вона взяла Зайца і Ворона, увиходить у *дво^уир*...(257). А в нас був *Kу^ти^т*- старий – не злізе на сей *сту^иг*. (296). Зима була... на провесні вийшли на *двір* (302). Пошов Дурак на другу *нуч*, ну, і зловив двоє Лошят... (207). Позапалювали знов у коршмі свічки да шахві поодібівали, самувари, подушки повіносили, на *вуз* поскладали (302). *Вин* став єсти, а я узяв руками за *хвост* (300);

е) у записах певне місце посідають аферези: «Можеш собі 'дправлятися цею бочкою – іначими дверима ми не можемо тебе випустити (57). Кажуть: «Достань нам у золоті в самому Коня, то 'ддамо Птіцу й кл'етку і тебе віпустім» (208). Да всьо 'дно тут тобі помірати (149). Тоді вони *по^живали* (141). Іду і бачу, що біжить три казе – все на 'дной назє. Я 'дну вдарив, а дъве самі впали (299). Чотири козі на 'дній нозі (310);

є) наявне вживання приставних [г] [в] типу *горати*, *гоко*, *вогон'*: То як він вийшов ізвітиль, то дівиця, де церква стояла – там мужик *горе'* на пар (59). Вона бере, *горе* поле, засіває і збирає, і молотит, мелит; а гуменний дівичця, щоб обману не було (116). Волив було сім, *нагорали* так, як *гоком* заглянуть, так як од припічка - до порога...(302). Ну, то они приносять *гоко* горілки йому (москалеві. – А.П.), він сів – пів *гока* випив і каже їм: «Тепер лягайте спать, а я буду стерегти» (43). А Багатий запріг три пари волів, що вони може такі, як у того Терещенка, плуга доброго, і вже

по гораному ще паше, глибоко бере, шоб уродилось йому! (125). Стала служба правитца, а вони заходять – Бо'уг, Петро й Павло - Бо'угу молитва, дак глянув Петро й Павло на ту паланіцу, дак *вочим* вони захотіли ести (116). «Викупат глибоку яму і накласти *вогню*, і налляти смули»...(118). Як углянули в *вокно*, дак вона узнала: - «це мой чоловік іде!» (100). «Када ти *вумний* та розумний, скажи міне, що в вашом городі можна за гривеник купитъ»...(259). Іноді в деяких загальнозвичаних словах типу *горілка*, *головка* [Г] не фіксується: «А ти достань орілки, бо ми тобі не дамо їсти...»(285). Іде менший, дивиця – Зайці вкрали оловку капусти і бьюця (162). Взяв Чорт, *вирабав*, взяв за ноги і витрусиив ті гроши...(58);

ж) вставний [л] після губних у дієслівних формах 3-ої особи множини перед ненаголошеним особовим закінченням - *ат'* (*спл'ат'*, *кипл'ат'*): На другий день усі повставали - сам Цар устав, а їх нема – *сплять!* (140). Він баче, що вони не порядок *роблять* – он духає на свою рушницю, що вона побьє їх усі (135) Єдно другому як почне говорити, що за тридцять літ жадної шкоди не було, а тепер яйце розбилося, так аж руки *ломлять* над ним! (120), а також у віддієслівних прикметниках у називному відмінку множини після задньоязичного [х] перед суфіксом *-ян-*: В їдну школу ходили Школярі, і було такіх три Школярі *не послухляні*, не слухали нікого – ні учителя, ні батюшки...(284);

3) наявність звукосполучень *[ир]*, *[ил]*, *[ре]*, *[ри]* поряд із звичайними *[ри]*, *[ли]*, *[ро]*, *[ло]* з колишніх *[ры]*,*[ль]*,*[ры]* *[ль]* (*кривави*, *глитат'*): І надібав під дубом *криничку*, і сів коло теї *кирнici* обідати (288). Тай ни кажи, мій мелесенський, никому, а ні слова, що меж нами зробилась такая *тревога...* (80). То що во'ун зробів, - узяв да налив гар'елки у *кр'еницу*, то во'ун як напівс'є, то вже не може віл'езти - п'яни' зробивс'є. - Во'ун його вітяг з тує *крініце*, да взяв да оковав його ланцюгами...(82). Там є й тепер іще та *киніця*, що вона наплакала її повну сліз (215). Пішов піп до Кирика, зачав в двері *гримати*, диким, отмінним голосом воркотати! (78);

и) поряд з *[ги]*, *[ки]*, *[хи]* рідше виступають *[гі]*, *[кі]*, *[хі]*: Ведьма забрала зелля два горшечка і пашла за село на перехрестную дарогу; там стаяв паметник на перехрестной *дарогі* (61). «Нада стакан чаю дати такого, шоб заморіт дитину, послі того в стакан чаю впустила такого і каже, що вона сама заслабла, а так як боїтце чи то гарни' чай – дала *дитинкі* попробуват, а воно взяло в рот дай запінило, дай умерло!» (100). «Но, я *хитрий*, а це ще *хітріший*» (185). *Дохітріласа-ж* вона! (283);

і) спостерігається «кукання»: «Хто-ж тобі казав, що я кислою вечерою своєго рідьного брата *гудував*? (176). Торба як розшморгнулась – як вискочило сім Чортів звідтіль, як зачали

мурдувати той народ!... (132). «*Пуйду*, дядьку, *пубачу* світа трохи (174). Приходить у той город, де йому треба було, зайшов у шиньок і сів на *пудушках* і там у *пудушках* спав маленький собачка, то він не бачив і задушив його таменъки...(272) поряд з літературно-нормативним: «Ви хочете ѿ мене тею юшкою *нагодувати*... (176). «А що, жинко, коней тепер ми маємо, то *поїдьмо* до брата». (177);

і) так зване «дзекання» притаманне слову *хазяїн* та похідним від нього, а також *день*, *добродій*: Говорят Звіри своєму *хадзяйну* (141). Прибіг, сказав так *хадзяйнові* своєму (140). Ми були з Дідом *хадзяювали* (293). «А де ж *добродзій*, Іване?» (244). «*Дзенъ добри*», Боже вам помогай» (119), хоч паралельно: ...а *хазяїн* іхній прийшов і бачеть, що вавки коней рвуть (69). Прийшов Осавула до *хазяйки*, загадує на панщину... (291). Був собі чоловік та жінка і була в них свиня у *хазяйстві* (232);

й) м'який [c'] фіксується в словах типу *с'віт*, *с'яценик*, *с'півати*: «Ні, батюшка, читайте одходную, уже я буду на той *съв'їт* прийняти» – я буду конати» (41). «Ізлазь уже, злазь, доки ти будеш *съпівати!*» (138). «Ах, ти жоунко, що це ти? Я тебе так убів, а ти *съп'єваєш?*» (283). «Було *«съватое»* подриганіє» (226). Теперека мате взяла його до дому, - по знахарях, по дохторях, по *съяцениках* – нема помочі Грицьку! (41). Прияяли йому, що на морі і в таком місті повінно бути диямент, що має *съв'їт* (83) і виступає поряд із загальнозвживаним твердим [c]: Шось стало на Волині в Овруцькім повіті, чого не бувало сроду на *світі* (77). «На шо, кажуть Петро з Павлом, таке паскудство буде по *світу* ходит – узять їм та голови постинать» (113). Тепер *съяценик* говорить: «Достав міні *свідителю*, що ти не жонати» (99). І він с тєї радості *співав* уже через річку: - «Летів півень через річку – зав'язала дівка голову на віки!» (66);

к) вживається вставне [и] після [м] на місці [jj]: А тут несуть для гостей *мнясо*, сало, хліб, горілку... усе, все... (123). Як я впав на бедрату хату, - хата – безвугла, дівка – безумна, *соломняний* парубок... (294). «Як підете, тату, до Пана, то скажіть, що сон – найлюбійший – наймиліший; а кулак – *наймнякиший* – хоть який пан положе подушки, а таки кулака під голову підкладе... (254) і навпаки: Іван приносить до дому *м'ясо* (230). Ну, то вже в Школярів є булки й *м'ясо* (285).

М о р ф о л о г і ч н і о з н а к и: а) паралельне вживання закінчення *-и*, *-е*, в називному відмінку множини іменників *л'уди*, *сел'ани*: Пішов проч, чмутий, проклятий сине, у вас не було ничего і не буде николи, щоб ви випрападали всі такі лукаві *люди*! (77). *Люде* йому казали за сес - «спасибо!» (62);

б) у давальному відмінку однини іменники чоловічого та середнього роду мають закінчення *-у*, *-ови*, *-еви*, зрідка *-е*, *-і*: Ну,

приїзджає во́ун до дому вже, показує **батьку** своєму ту Птіцу (209). «Скажи своєму **батькові** – хай курку спече на маслі, кварту горілки поставе» (175). Далі – Господь створив Коня і теж дав на роботу **Чоловікові** і призначив **Коневі** жити 40 літ (81). Когді во́уни прийшли, дак во́ун уже каже **батьке**, - «правда», каже (121). Таде син аддав усе **батькі** своєму (181);

в) м'яке закінчення **-т'** у закінченнях 3-ої особи однини і множини дієслів теперішнього часу і 2-ої особи множини наказового способу (*ходит'*, *ход'ат'*, *ход'им'*): А Бідний все над тим яром **ходить** (182). **Приходить** Іван до пана (271). **Сидять** вони, **плачуть** і другий день...(142). **Візьміть** його в свої рукі, хутенько та ше і не гайтесь, по своєму 500 палок дайте! (80). «Не бойтесь, вони **не тронуть** нікого» (139), хоч паралельно виступає у тих же дієслівних формах тверде **-т**: **Приходить** – так і є! (101). **Віходить** чоловік на двор, а во́ун **стоїт** по́уд вокном (282). Потим во́уни коло того огню **варят**, **жарят** усячину (300). **«Вінесім** мене з мора до верху, то я вам под'єлю 'иє» (84);

г) в іменників середнього роду типу **зілля** в називному відмінку однини зберігається давнє закінчення **-е** з подовженим м'яким приголосним перед ним: «Біжи-ж, серце, до маляра, скажи, хай він запроси Святого Онухрея вийти з хатки на *подвірре* (225). Приїзджає на *подвір'я*, випрягає волі і йде до хати (286). Наварила вана два горшечка **зелля** ... (61);

г) у прийменникових конструкціях предметно-особових займенників опускається приставний [н]: Так не стало **в іх** хліба, так ті кажуть удвох: «Їдь, Грицько-Мали', до деревні, привоз хліб, бо тож ми без хліба **трейти'** день» (39). Тепера, як той Грицько од'їхав од містя, так б'є коня, а **за ім** Демко б'ежить і кричить... (40). Там «поничи» нашли золоту шапку, дай бьютца **за 'иє** (83-84). Ухватилась вона за ту цибулину, хоче тягтись, а всі **за єю** скріз з усього пекла ухватились і собі (39);

д) усічені форми прикметників і займенників прикметникового відмінювання в називному відмінку однини чоловічого роду (*добри*, *молоди*, *таки*): «во́ун **таки' добри'** чолов'їк був... (39). Теперека їде й той Грицько хутко не хутко, з'їжджається з другим л'єсником, **котори'** на Демковім місті, де Демко **закопани'**... (40) і нестягнені форми в жіночому і середньому роді (*добраја*, *молодая*, *такаја*) : І дала йому **тая** Баба клубочок (144). І помінялися вони – дав **тую сребраную** (торбу. – А.П.), а взяв **тую**, которая їсти дає (131). То вин узяв Сестру, повів у комнату, зробив таку клітку **дротяную**, зачинив її у ту клітку (138), а також у називному відмінку множини (*добрије*, *тије* та ін): Одбили двері, погляділи, що вони вже **не живиї** – вже повмирали, - начали плакать... (140). **Tу'ї** Розумні і кажуть... (147). А **тиї** люде й кажуть... (151);

е) наявність форм 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни типу *просе*, *носе*, *ходе*: То допіро встали, засвітили і вона вже *просе* всіх; побачила, що вже шось іначого есть (65). Сів Батюшка, їде; приїхав до н'его і *входе* в комору...(269) поряд із *просит'*, *носит'*, *ходит'*: Так як він подорожній і хоче істи, так він *просить* тей мужички, щоб йому зварила килька яєць (120) *Приходить* до дому, а Змей і Сестра ради, що його Хорту'ев нема (144). Прийшли до Цара, надели той мундер на Дурного, шаровари і шапку - во'ин *ходить*, у кармані руки позакладав, а Царевна і падає зо сміху, що Дурний так преобразився (146).

Син так си чин і ознаки: а) словосполучення типу *два(три, чотири) брати*, які здебільшого характерні для казкових зачинів: Жив Цар з Царицею і було в їх *два сини*, і чого то они посварились з батьком (161). Було *два брати* – іден Багай, а другий – Бідний (182) Було собі *три брати* – два Розумних, третій дурний (275). ...то ми пішли на ярмарок, купили собі *штупрі коти* (293). Паралельно з літературно-нормативними виступають *два (три, чотири) брати*: Було собі *два брати* – іден Багатий, а другий – Бідний (282). Було *два брати* – єден Убогий, а другий Багатий (252). А жив собі чоловік, було в його *три сина* – Розумних, а один Дурний (144). Саме на Ганни, в Пилипавку, малатило *четири чалав'єска...*(69);

б) наявність конструкцій із сполучниками *да*, *дай*, *дак*, *дий*, *дик*, *но*, *али*, *шо*, *щоб* та ін.: А за нею ведьми, *да* хатели разарвати за то, що вана тікає (62). І все у них так, як у людей, *да* только на пузі вовчина шерсть, *да* рот широкий, як у вовка (69-70). А во'ин бувало на їхню ниву прийдеть – лежить *дай* лежить; а то коні куда-небудь їхній підуть, то во'ин і завертав (70). Взяли попа мотузкам за роги, *тай* видуть од села до села тлумами (80). Ніхто не знов, що то во'ин ; а брат хоч і знов, *дак* мавчав (70). «Не, відьма карову дойт', скарей ідіть, *дак* пуймаєм!» (61). Де взявся Рак, *дак* во'ун своїми щипцями, як лапнув за ланцюга, *дай* перестрігнув (83). *Дак* во'ун каже, що «я – страждав і *так* що вже міні случилося значить...» (83). І во'ун як рвонув, *так* із комнати верха зняв *дай* увійшов (83). Вона укусила *дий* кинула на серед хати (147). Коли той Чорт причувайтесь, а се не товариш лежить, а се Чорт лежить, *но* сей товариш (син) каже до Чорта...(58). «Хоцяй-же вродило, *но* про теж – ти підеш із торбами» (126). *Но* одного дня син іде в поле орати, а наймит не їде (57). Пішов Кирик до соседів помоші шукти, *али* нихто єго ни хтів послухати (77). І тепер во'ун почав доводит тому монастиру *шо* во'ун почав строїт – совсъом уже во'ун його кончів і позолотив, *але* треба доставіт таке съветло, *шоб* зихтіло в церквє, *ну дак шо* тут робіт, як же тепер достат? (83). Жінка, коли почула *шо* вже чоловік двадцять рублів найшов, зраділа *тай* сказала

чоловікові, *шоb* той найняв (33);

в) рідше трапляються синтаксичні конструкції: 1) з родовим відмінком множини типу: *Теперека у спечу пасло трох пастухов скот і називавсь один Грицько- Мали'* – он здоров так був, але звали його Мали' (39); давальним відмінком однини: *А тоді вже люде од'язали того хлопчика і він побіг доганять матері* (92); давальним відмінком з прийменником *к, ік*: *Приходить к Царю, приносить тую квашу* (146) та ін.

Отже, поліські лінгвальльні риси, зафіковані В.Кравченком 100 років тому, безсумнівно, є цінним джерелом для мовознавців як у плані порівняльної характеристики їх із сучасним станом мовної організації цього ареалу, так і в плані виявлення тих мовленнєвих закономірностей, які в процесі еволюції лишалися сталими або зазнавали змін, переходили в пасив чи набували нових говіркових особливостей. Більше того, в матеріалах цього дослідника засвідчені такі лексичні та фразеологічні одиниці, які в сучасних лексикографічних роботах відсутні.

*Anatolij Popovskij
Полесские особенности в народных рассказах и сказках
Василия Кравченко*

Статья посвящена анализу лексических, фонетических, морфологических и синтаксических особенностей в полесских говорах, зафиксированных В. Кравченко вначале XX столетия.

Ключевые слова: народное творчество, полесские образцы живой народной речи, литературная норма языка; диалектная лексика, фонетика, морфология, синтаксис, параллельные варианты.

*Anatoly Popovskiy
Polesya's lingual features in folk stories and fairy-tales by Vasily
Kravchenko*

Article is devoted to analysis of lexical, phonetic, morphological and syntactical particularities in Polesya's dialects. These ones were fixed by V. Kravchenko at the beginning of XX century.

Key words: folk creative works, conversational Polesya's patterns, literary language norm, dialectal vocabulary, phonetics, morphology, syntaxes, parallel version.